

11. *Hryshko V.* Ukrainskyi «Holokost», 1933. – N'iu-York–Toronto: Vydannia «DOBRUS – SUZHERO», 1978. – 128 s.
12. *Hryshko V.* Moskva slozam ne vyrat. – K.: Yunivers, 2003. – 248 s.
13. 33-i: holod: Narodna Knyha-Memorial / Uporiad.: L. B. Kovalenko, V. A. Maniak. – K.: Rad. pismennyk, 1991. – 584 s.
14. Upokorennia holodom: Zbirnyk dokumentiv // Uporiad.: M. Mukhina. AN Ukrainy, Arheohrafichna komisiiia, Instytut ukrainskoi arheohrafii. – Kyiv: 1993. – 312 s.
15. Holodomor 1932-1933 rokiv v Ukraini: Dokumenty i materialy // Uporiad.: R. Ya. Pyrig; NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. – K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007. – 1128 s.
16. *Hrynevych L.* Khronika kolektyvizatsii ta holodomoru v Ukraini 1927-1933 / NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. – T. 1, kn. 1: Pochatok nadzvychainykh zakhodiv. Holod 1928-1929 rokiv. – K.: Krytyka, 2008 – 552 s.
17. Holodomor 1932-1933 rr. v Ukraini. Kolektsiia dokumentiv Haluzevoho derzhavnogo arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy na ofitsiinomu сайті SBU. http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=49757&cat_id=53076
18. Holodomor 1932-1933 rr. v Ukraini za dokumentamy HDA SBU: Anotovanyi dovidnyk / V. M. Danylenko (vidp. uporiad.), L. L. Aulova, V. V. Lavreniuk. – Lviv: Tsentr doslidzhen vyzvolnoho ruhu, 2010. – 472 s.

Павловский Е. А.

Проблемы голода 1932-1933 гг. в социо-гуманитарной науке УССР (1980-1991 гг.).

Статья посвящена обзору на основе документов партийных фондов ЦК Компартии Украины, Института истории партии при ЦК КПУ и анализа профильных научных трудов, особенностям реагирования официальной историко-партийной науки в УССР на западную концепцию голодомора 1932-1933 гг. в Украине. Анализируется кратковременный историографический и археографический поворот украинской советской историографии времен перестройки.

Ключевые слова: историография, археография, гуманитарная наука, голодомор, украинская диаспора, холодная война, перестройка.

Pavlovskiy E. A.

Problems of hunger 1932-1933 in socio-humanitarian science of Ukraine (1980-1991).

The article is devoted illumination on the basis of documents of the archived funds of CK of communist Party of Ukraine, Institute of history of party at CK of KPU and analysis of tupe scientific labours to the features of reacting of official istoriko-partiynoy science in Ukraine on western conception of hunger 1932-1933 in Ukraine. The of short duration historiography and arkheografichniy tum of Ukraine soviet historiography of times of rereccting analyzed.

Key words: historiography, arkheografiya, golodomor, Ukrainian diaspora, cold war, rereccting.

УДК 94 (477):327.070

Т.А. Стоян, П.Ф. Стоян

ПИТАННЯ МІЖНАРОДНОЇ ТА ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ НА ШПАЛЬТАХ ІНОЗЕМНИХ ТА РАДЯНСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ 1930-Х РР. ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНОЇ ЦЕНЗУРИ

Проаналізовано практику здійснення тотального контролю політичною цензурою періодичних видань щодо відповідності змісту друкованого матеріалу ідеологічній стратегії радянської держави 1930-х рр. З'ясовано ставлення органів радянської політичної цензури до іноземних й українських кореспондентів та їхніх публікацій з актуальних питань радянського повсякдення.

Ключові слова: політична цензура, ідеологія, періодичні видання, кореспонденти, радянське повсякдення.

Динамічні процеси, що відбуваються в сучасній Україні та неоднозначні зміни в українському суспільстві актуалізують роль засобів масової інформації у збереженні демократичних та правових засад у розбудові правової демократичної держави. Значного суспільного та наукового значення набуває врахування уроків нашого історичного минулого, зокрема в питанні запобігання створенню владою тотального

ідеологічного контролю за змістом публікацій вітчизняних та зарубіжних друкованих медіа.

У цьому контексті особливий науковий інтерес має вивчення періоду 1930-х років, коли в радянській Україні умовах формування тоталітарного суспільства була сформована й державна цензурна система, спрямована на забезпечення і обслуговування пануючої влади. Засобами цієї системи здійснювався тотальний контроль за публікаціями вітчизняних та закордонних кореспондентів з питань внутрішньої та міжнародної політики радянської влади на предмет їхньої відповідності ідеологічній стратегії держави.

Інформування суспільства в 1930-х рр. належало до пріоритетної ділянки ідеологічної роботи партійних органів, які здійснювали через пресу агітацію і пропаганду, формували комуністичну свідомість, нав'язуючи схеми, догми, ідеологеми, стереотипи, міфологеми про перевагу соціалізму над капіталізмом. Періодична преса (газети, журнали) виконувала політично-ідеологічні функції однопартійної системи влади, уніфікуючи інформативний простір шляхом цензурного нагляду за публікаціями.

В українській історіографії цей аспект повсякденного життя радянського суспільства залишається маловивченим, позаяк тема радянської цензури в галузі засовів масової інформації висвітлювалася в контексті соціалістичного будівництва, а преса розглядалася як виховний засіб партійних структур.

Метою статті є з'ясування специфіки, організаційних форм контролю за періодичними виданнями, ставлення органів радянської політичної цензури до іноземних та українських кореспондентів, змісту їхніх публікацій з актуальних питань радянського повсякдення.

Підтримуючи «ідеологічно витримані» статті, Й. Сталін накидався на «фальсифікаторів» і «ворогів», особливо серед іноземних кореспондентів. Так, він умовив французького письменника А. Барбюса, американського журналіста У. Дюранті та інших – писати замовні статті і репортажі про економічне диво в СРСР, навіть переконати колишнього прем'єр-міністра Франції Е. Ерріо про успіхи соціалістичного ладу, але скаженів від гніву, коли решта журналістів писала правду. Влітку 1932 р. Сталін знав про масовий голод в Україні, тому що особисто одержав листи від В.Я. Чубаря та Г.І. Петровського з викладом обставин та причин цієї катастрофи [6, с. 212]. 6 липня 1932 р., коли розпочалася Всеукраїнська конференція КП(б)У, Молотов та Каганович радилися зі Сталіним стосовно характеру висвітлення в пресі її матеріалів. «Виникає питання, – підкреслювали вони, – як це висвітлювати в пресі. Щоб не давати підстав іноземній пресі, вважаємо потрібним дати виклад цієї критики в нашій пресі у стриманих тонах без друкування фактів про становище в поганих районах» [4, с. 219]. Напередодні конференції Сталін особисто вказував Кагановичу як треба висвітлювати підсумки весняної сівби. «В статті треба підкреслити, – наголошував він 22 червня, – що зведення Наркомзема документально встановлюють повну перемогу колгоспів і радгоспів в сільському господарстві...» [4, с. 187]. Для преси мав оптимістичні висловлювання, а на партійному з'їзді демонстрував недоліки колгоспної системи, яка не пододала зернової проблеми, хоча вождь сподівався на неї.

Ідеологічно виважено самокритику Сталін підтримував, тому і дозволив друкувати статтю В. Кіршона, але не сприймав критики соціалістичного ладу з боку іноземних журналістів. Зокрема, 15 липня 1932 р. Сталін довідався про те, що кореспондент газети «Нейс Фрей Прес» Бассехес написав «огидний пасквіль» на «радянську економічну політику», про використання примусової праці політв'язнів на лісоповалах, про недоліки госпрозрахунку. Його мали депортувати з СРСР, але залишили. «Тепер, – шаленів від гніву Сталін, – він знущується з приводу позики та колгоспної торгівлі. А ми мовчимо, ніби ідіоти, і терпимо брехню цього цуценяти

капіталістичних лавочників. Біль-шо-ви-ки, хе-хе...» [7, с. 225]. Попередні висловлювання Сталіна стосовно преси були дипломатично виваженими, політично непохитними та емоційно стриманими, але цього разу публікації Бассехеса його «дістали». Він запропонував «... полити брудом цю капіталістичну мерзоту на сторінках «Правди» та «Известий», а згодом «... вигнати його з СРСР» [7, с. 226]. Бассехеса вислали лише у 1937 р., тобто через 5 років, щоб не здіймати політичного галасу, не зосереджувати зайвої уваги західної преси довкола голоду, репресій, карткової системи постачання робітників хлібом тощо. Переслідувань зазнав також британський журналіст Д. Керет, який інформував Європу та Америку про жахливий голод в Україні [9].

Ставлення органів політичної цензури до іноземних журналістів було однозначно негативним, навіть ворожим, але вони не мали засобів впливу на них. Інша справа іноземні відділи радянських періодичних видань, співробітники яких, за вказівкою Кагановича, пережили чергову політичну чистку протягом серпня 1932 р. Кожен крок іноземних кореспондентів відслідковували працівники ОДПУ, інформуючи партійні органи. Одержавши таке спецдонесення, Сталін запитав 19 лютого 1933 р. Молотова і Кагановича: «Чи не знаєте, хто дозволив американським кореспондентам в Москві поїхати на Кубань? Вони сфабрикували мерзенність про становище на Кубані ... Треба покласти цьому край і заборонити цим панам роз'їжджати по СРСР. Шпигунів і так багато в СРСР» [4, с. 307]. На Кубані та в Україні був Д. Керет, а можливо й інші журналісти, про яких згадував Сталін.

24 вересня 1933 р. питання пересування «інкореспондентів» територією СРСР порушив Л. Каганович, запропонувавши Сталіну встановити «... порядок надання дозволу у кожному конкретному випадку, допускаючи більш часті візди кореспондентів» [4, с. 361]. Порядок їх поїздки встановило політбюро ЦК ВКП(б) 23 лютого 1933 р., згідно якого дозвіл на конкретну поїздку до населеного пункту видавало Головне управління міліції. Зневага Сталіна до іноземних журналістів та газет мала політико-ідеологічну мотивацію, а також особисту, позаяк не кожен виконував соціальне замовлення Кремля.

5 жовтня 1932 р. кремлівський кабінет Сталіна відвідав французький письменник Анрі Барбюс, стенограма розмови між ними була видрукувана у 3-х примірниках під грифом «цілком таємно». Бесіда, яка не була опублікована у «Творах» Сталіна, стосувалася роботи Амстердамського конгресу, спрямованого на висвітлення загрози «імперіалістичної війни» проти СРСР, особливо через журнал «Монд», яким керував А. Барбюс. Сталін запропонував видавати спеціальний інформаційний бюлетень для висвітлення діяльності Комітету, Інтернаціонального виконавчого бюро та секретаріату Амстердамського конгресу, а також надати фінансову допомогу для становлення такого часопису. А. Барбюс, як зазначалося в записку бесіди, висловив захоплення від побаченого в СРСР та зворушення про «... самого тов. Сталіна, котрий насправді виявився також добросердною людиною» [1, с. 256]. А. Барбюс мав відвідати Дніпробуд, щоб переконатися в масштабності промислового розвитку СРСР. 23 жовтня 1932 р. О. Стасова та М. Шверник привезли від «радянських робітників» 385 тис. франків для підтримки літературних починань А. Барбюса стосовно «амстердамського руху». Запис розмови А. Барбюса та Сталіна було вилучено з колекції документів, які особисто надсилалися до Парижу, а перевірені матеріали мали повторно направити дипломатичною поштою журнал «Монд» щедро фінансувався з державного бюджету СРСР (455 тис. фр. у валюті) [1, с. 288], тому А. Барбюс погодився писати біографію Сталіна. У зв'язку з цим була створена редакційна група, яка мала здійснювати підбір матеріалу для написання біографії. Радянський видавець Н. Рабичев, якому було доручено друк майбутньої книги, радився 8 грудня 1932 р. із секретаріатом Сталіна, а також запитав Д. З. Мануїльського стосовно політичної надійності французького письменника. «Тов. Мануїльський

вважає, – підкреслював Н. Рабичев, – що А. Барбюсу цю справу доручити можна варто, він напише те, що йому порадять, зокрема, про боротьбу з троцькізмом [1, с. 270]. На рукопис А. Барбюса «Сталін» була написана розгорнута редакційна рецензія керівника Агітпропу ЦК ВКП(б) О. І. Стецького, надіслана авторові книги 21 вересня 1934 р. [1, с. 324], тобто тривала ретельна цензорська діяльність.

Гнівною виявилася реакція Сталіна на книгу американського сільськогосподарського магната Томаса Кемпбелла «Росія: ринок чи загроза», яка з'явилася 1932 р. В основу книги було покладено інтерв'ю Сталіна, записане Т. Кемпбеллом 28 січня 1929 р., яке в СРСР не друкували. Оразу після бесіди Сталін дуже ретельно відредагував текст, доповнив сюжети про іноземний кредит, а також зазначив, що все це не для преси. В листопадовому числі 1932 р. в одному із «троцькістських» журналів з'явилася передова стаття, у якій розповідалося про книгу Т. Кемпбелла, про його враження від зустрічі зі Сталіним. 30 листопада 1932 р. журнал «Большевик», щоб упередити зарубіжні видання друкує текст розмови Сталіна і Кемпбелла, але в редакції Сталіна від 1 березня 1929 р. [7, с. 148]. Він потрапив до зібрання його творів. В книзі Т. Кемпбелла не було повного тексту інтерв'ю зі Сталіним, що дозволило більшовицькому лідерові критично відреагувати на її появу та коментар в зарубіжному «троцькістському» журналі. Передмова, яку Сталін написав до видання тексту розмови, мала назву «Пан Кемпбелл прибріхує», у якій він використовує категоричні оцінки: «нісенітниця», «фантазує», «прибріхує» [7, с. 279-281]. Викриваючи «брехню» американського бізнесмена, Сталін виконував функцію політцензора.

Зовнішньоекономічні питання СРСР, але в бажаному для Сталіна контексті, показав У. Дюранті, котрий записав 25 грудня 1933 р. інтерв'ю з ним. Вони зустрічалися і раніше, але цього разу слухняний американський журналіст мав донести керівництву США інформацію про кредитоспроможність СРСР. Фактично Сталін закликав ділові кола США надати кредит для розвитку радянської золотовидобувної промисловості, металургії, гарантуючи його повернення, позаяк ці галузі швидко розвивалися. У. Дюранті пригадав зустріч зі Сталіним у 1930 р., коли йшлося про економічну кризу капіталізму, а вождь зазначив тоді, що ця криза не остання. Він висловив думку про підтримку Ліги націй, тобто про готовність СРСР стати її членом, що і відбулося у 1934 р., а також запевнив журналіста про остаточне вирішення проблеми розвитку сільського господарства. Інтерв'ю було опубліковано 4 січня 1934 р. в газеті «Правда», а У. Дюранті видав низку статей на Заході про бурхливий розвиток радянської економіки. Журналіст запитував його про відношення з Кореєю та Японією, а напередодні зустрічі з ним Сталін писав Кагановичу та Молотову про необхідність «... підготовки та обробки громадської думки СРСР і всіх інших країн стосовно і взагалі проти мілітаристів Японії» [1, с. 396].

Руйнівні наслідки сталінської колективізації та політики розкуркулення призвели до голоду 1932–1933 рр., які означали крах клану модернізації сільського господарства, тому завданням цензури було унеможливити просочування будь-якої негативної інформації до преси. На початку січня 1934 р. були заарештовані редактори газети «Дас нойе Дорф» та журналу «Нойланд», які висвітлювали негативні явища колективізації в районах німецької етноменшини в Україні [2, арк. 72]. Газети оволоділи політичною риторикою репресивного спрямування: «українські націоналісти – контрреволюціонери», «агенти фашизму», «притуплення більшовицької пильності», «націоналістична пропаганда», «перекручення ленінської національної політики» [8]. Вони свідчили про те, що преса стала суб'єктом цензури, формуючи певним чином громадську думку, поширюючи ці жахливі ідеологеми в суспільстві. Політцензори виявили факт ігнорування газетою «Чорноморська комуна» існування «української радянської республіки», тому що стаття «Під прапором рад» була просякнута ідеями «великодержавності» [5, арк. 11].

Найпринциповіші питання міжнародної і внутрішньої політики, які мала висвітлювати центральна преса, узгоджували безпосередньо зі Сталіним. Так, 31 серпня Л. Каганович, В. Молотов, М. Єжов, Д. Мануїльський, у зв'язку зі смертю у Москві А. Барбюса, радилися у Сталіна стосовно висвітлення в пресі похорон, а також чи варто «... давати в пресу оголошення від РНК». Сталін вважав, що оголошення треба «... дати від ЦК і РНК» [3, с. 541]. За дозволом до Сталіна зверталися у зв'язку з публікацією постанови ЦК ВКП(б) «Про організацію навчальної роботи та внутрішній розпорядок в початковій, неповній середній і середній школі» від 31 серпня 1935 р., стосовно висвітлення пресою конгресу Комуністичного інтернаціоналу молоді у вересні 1935 р. Зокрема, Л. Каганович і В. Молотов пропонували схему висвітлення його роботи: основну інформацію подавала б «Комсомольська Правда», друкуючи щоденники з'їзду, передові статті до відкриття і після завершення роботи, детального викладу промов не публікувати [4, с. 566]. Сталін погодився з таким висвітленням роботи конгресу Комуністичного Інтернаціоналу Молоді (КИМ). З ним радилися, коли друкували статті чи спогади, які стосувалися його родинного життя. Так було з публікацією в газеті «Правда» матеріалу про відвідування Сталіним рідної матері. Дивною була його відповідь 23 жовтня 1935 р. про зміст інтерв'ю кореспондента Дорофєєва з Кеке: «не берусь ні стверджувати, ні заперечувати. Не моя справа». Мама переповідала про виховання нею сина, про скруту, про гордість за нього, проте, що вона не пам'ятає, щоб він її коли-небудь ображав. Інтерв'ю опублікувала «Правда», але 29 жовтня він надіслав в ЦК ВКП(б) гнівного листа з цього приводу: «Прошу забронити міщанській швалі, яка проникла у нашу центральну і місцеву пресу, розміщувати в газетах «інтерв'ю з моєю мамою і всяку іншу рекламну нісенітницю до портретів включно. Прошу позбавити мене від докучливої рекламної метушні цих мерзотників» [4, с. 617]. Догодити вождю було важко, але чим могла обурило його публікація інтерв'ю?

Для тих, хто не потрапив до списків «ворогів народу» після лютого – березня 1937 р. та протягом 1938 р., було великим щастям. Редактори газет не встигали викреслювати засуджених «шпигунів», «диверсантів», «троцькістів», які до подання верстки чергового номера газети були радянськими діячами, а ранком – «ворогами народу».

Отже, питання міжнародної та внутрішньої політики СРСР на шпальтах іноземних та радянських періодичних видань 1930-х років перебувала під системним політичним контролем. Преса в роки «великого терору» дійсно стала зброєю в руках Сталіна та його поплічників. Політична цензура остаточно опанувала пресою, перетворила її на придаток партійних органів.

1. Большая цензура: Писатели и журналисты в Стране Советов. 1917–1956 / Под ред. акад. А.Н. Яковлева; сост. Л.В. Максименков. – М.: МФД: Материк, 2005. – 752 с.
2. Бюлетень НКО УСРР. – 1930. – № 42. – Арк. 657.
3. Письма И.В. Сталина В.М. Молотову (1925–1936 гг.): Сборник документов. – М.: Россия молодая, 1995. – 303 с.
4. Сталин и Каганович. Переписка. 1931–1936 гг. / Сост. О.В. Хлевнюк, Р.У. Дэвис и др. – М.: РОССПЭН, 2001. – 798 с.
5. Касименко О. Викрити коріння буржуазно-націоналістичної контрабанди на Полтавщині / О. Касименко // Більшовик Полтавщини. – 1933. – 15 жовтня.
6. Командири великого голоду. Поїздки В. Молотова і Л. Кагановича в Україні та на Північний Кавказ. 1932–1933 рр. / Упоряд В. Васильєв, Ю. Шаповал. – К.: Генеза, 2001. – 339 с.
7. Сталин И.В. Сочинения. Том 13. Июль 1930 – январь 1934. – М., 1951. – С. 319–320.
8. Обласний відділ народної освіти повинен стати справді бойовим штабом ленінського національно-культурного будівництва // Більшовик (Чернігів). – 1934. – 27 липня.
9. More Than a Grain of Truth. The Biography of Gareth Richard Vaughan Jones / By Dr. Margaret Siriol Colley, With Nigel Linsan Colley. – Nottingham, 2005. – 449 p.

References

1. Bolshaia tsenzura: Pisateli i zhurnalisty v Strane Sovetov. 1917–1956 / Pod red. akad. A.N. Yakovleva; sost. L. V. Maksimenkov. – M.: MFD: Materik, 2005. – 752 s.
2. Biuletен NKO USRR. – 1930. – № 42. – Ark. 657.
3. Pisma I.V. Stalina V.M. Molotovu (1925–1936 gg.): Sbornik dokumentov. – M.: Rossiia molodaia, 1995. – 303 s.
4. Stalin i Kaganovich. Perepiska. 1931–1936 gg. / Sost. O.V. Khlevniuk, R.U. Devis i dr. – M.: ROSSPEN, 2001. – 798 s.
5. Kasymenko O. Vykryty korinnia burzhuazno-natsionalistychnoi kontrabandy na Poltavshchyni / O. Kasymenko // Bilshovyk Poltavshchyny. – 1933. – 15 zhovtnia.
6. Komandyry velykoho holodu. Poizdky V. Molotova i L. Kahanovycha v Ukraini ta na Pivnichnyi Kavkaz. 1932–1933 rr. / Uporiad V. Vasyliiev, Yu. Shapoval. – K.: Heneza, 2001. – 339 s.
7. Stalin I.V. Sochineniia. Tom 13. Iiul 1930 – yanvar 1934. – M., 1951. – S. 319–320.
8. Oblasnyi viddil narodnoi osvity povunen staty spravdi boiovym shtabom leninskoho natsionalno-kulturnoho budivnytstva // Bilshovyk (Chernihiv). – 1934. – 27 lypnia.
9. More Than a Grain of Truth. The Biography of Gareth Richard Vaughan Jones / By Dr. Margaret Siriol Colley, With Nigel Linsan Colley. – Nottingham, 2005. – 449 p.

Стоян Т. А., Стоян П. Ф.

Проблемы международной и внутренней политики советской Украины на страницах иностранных и советских периодических изданий 1930-х гг. как субъект политической цензуры.

Проанализирована практика тотального контроля политической цензурой периодических изданий на соответствие содержания печатного материала идеологической стратегии советского государства 1930-х гг. Выяснено отношение органов советской политической цензуры к иностранным и украинским корреспондентам и их публикациям по актуальным вопросам.

Ключевые слова: политическая цензура, идеология, периодические издания, корреспонденты, советская повседневность.

Stojan T. A., Stojan P. F.

Issues of international and domestic policies on the pages of Soviet Ukraine and Soviet foreign periodicals of 1930s as the subject of political censorship.

The practice of political censorship total control over periodicals on their printed material conformity to the Soviet state ideological strategy of the 1930s was analyzed. The attitude of the Soviet political censorship to foreign and Ukrainian journalists and to their publications on topical issues of Soviet everyday life was turned out.

Keywords: political censorship, ideology, periodicals, correspondents, Soviet everyday life.

УДК 94(477)«364»:331.101.262

Л.В. Кудінова

ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ ЯК ПРОПАГАНДИСТСЬКИЙ ФАКТОР ЗАЛУЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ДО СПІВПРАЦІ З НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ

Висвітлюється місце аграрної політики в нацистській пропаганді, спрямованої на сприяння виконанню планів окупаційної влади по використанню матеріальних і трудових ресурсів українського села для економічних потреб Третього рейху. На прикладі окупаційної преси та друкованих агітаційних матеріалів, що розповсюджувалися в рейхскомісаріаті «Україна», висвітлюються кінцеві пропагандистські продукти та тези аграрної тематики, що доходили до місцевого сільського населення.

Ключові слова: пропаганда, земельне питання, аграрна реформа, окупаційний режим преса, мобілізація, трудові ресурси.

Постановка проблеми. Селяни становили більшість населення України в роки німецької окупації, а сільськогосподарський потенціал та можливості використання сировинної бази для постачання продовольства, вивели аграрне питання на ключове місце як в довоєнних планах нацистської Німеччини, так і в роки окупації. Але сел